

джерел, музейних зібрань зроблено науковий опис Запорізької Січі, оборонних замків-фортець, охарактеризовано економіку та побут українських козаків.

Порівняно з першим виданням «Археології України» друге має більший на 162 сторінки обсяг, а також ліпше впорядкований детальний ілюстративний матеріал, що включає 166 рисунків речей, мап розташування пам'яток, археологічних культур, різноманітних реконструкцій, а також 16 кольорових таблиць речей з їхнім описом. Як і в першому виданні, до кожного розділу підручника складено значний список рекомендованої літератури, який налічує близько 180 позицій. Підручник «Археологія України» — це дійсно науково обґрунтована книга, в якій використано величезний досвід і нагромаджені впродовж більш ніж півстоліття знання патріархів української археології І.С. Винокура та Д.Я. Телегіна. Такими книжками можуть пишатися українська археологія та вищі навчальні заклади України. Вона зроблена на найвищому науковому рівні й не поступається подібним підручникам з археології в країнах Європи.

Утім, завжди, коли знайомишся, а тим паче вивчаєш найкращі зразки, хочеться, зробити їх ще кращими. Це, мабуть, характерно для будь-якої людини, що працює у певній галузі науки чи мистецтва.

Насамперед зазначимо, що використаний авторами жорсткий географічний детермінізм навряд чи виправдав себе у всіх розділах підручника. Передусім це стосується розділу «Бронзовий вік», де в одному блоці опинилися такі різні не лише за хронологією, а й за типом господарства та етнокультурним походженням степові культури, як ка-

такимбна, багатоваликівної кераміки, зрубна, сабатинівська, білозерська, мар'янівська, бондарихінська. На наш погляд, культури слід було розглядати дещо інакше, виділивши в розділі блок культур, що займали степову і лісостепову зони та генетично були пов'язані між собою чи знаходилися в тісних господарських та етнокультурних зв'язках: багатоваликівної кераміки, сабатинівську, ноа, білозерську, білогрудівську. Сабатинівська, на відміну від інших культур степів, мала й інший напрямок господарства з розвиненим землеробством та кам'яним домобудівництвом.

Загалом, навряд чи доцільним у підручниках є виклад лише однієї гіпотези пояснення тих чи інших артефактів, походження культур та їхнього етногенетичного зв'язку. Підручник має пробуджувати у студентів прагнення до нового осмислення археологічних реалій, а тому необхідним є хоча б стислий виклад різних гіпотез пояснень того чи іншого археологічного явища. Це особливо помітно, скажімо, на поданні авторами видання археологічних реалій одного з найдавніших етносів України — кімерійців — лише на основі гіпотези О.І. Тереножкіна.

Зазначені зауваження — це побажання до вдосконалення подібних підручників і, можливо, стосуються написання майбутніх навчальних видань з археології України.

Підручник «Археологія України», створений І.С. Винокуром та Д.Я. Телегіним, заслуговує на найвищі оцінки та надає багатьом тисячам студентів широкі можливості в ознайомленні зі старожитностями нашої держави, які посідають одне з провідних місць у Старому Світі.

Одержано 11.10.2004

І.Т. ЧЕРНЯКОВ

І.С. Винокур, Д.Я. Телегін **Археологія України: Підручник** **для студентів історичних спеціальностей** **вищих навчальних закладів**

Тернопіль: Навчальна книга—Богдан, 2004. — 480 с.: іл.

Важливим кроком у підготовці майбутніх поколінь істориків та археологів слід визнати появу підручника для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів, написаного відомими українськими археоло-

© Ю.М. МАЛЄЄВ, 2005

гами І.С. Винокуром та Д.Я. Телегіним. Перше видання «Археології України», створене цими самими авторами, вийшло 1994 р. як навчальний посібник для ВНЗ.

За минулі з часу появи навчального посібника 10 років археологія України збагатилася новим фактичним матеріалом. Ці відомості було

узагальнено в багатьох спеціальних монографіях окремих авторів та синтезовано в «Давній історії України» у трьох томах, виданій Інститутом археології НАН України.

Спираючись на значну джерельну базу, автори намагаються ознайомити студентів не лише з основним фактичним матеріалом та найважливішими археологічними пам'ятками, а й з методами аналізу археологічних матеріалів та подати на цьому підґрунті широку картину історичного й культурного розвитку населення, що мешкало на території України в різні періоди. Автори характеризують найважливіші археологічні культури, їхню спадковість та взаємовплив історичних, етнічних і соціальних процесів, що відбувалися на теренах України впродовж тисячоліть.

Автори підручника детально описують завдання археології, методи пошуку та датування пам'яток, які застосовуються у цій науці. Важливою є подана періодизація археологічних пам'яток України, яка, цілком зрозуміло, відрізняється від інших регіонів Європи.

Найбільше уваги приділено основним археологічним періодам, яким присвячено окремі розділи підручника. Автори докладно розглядають особливості кожного періоду та характеризують найважливіші археологічні культури й пам'ятки.

Позитивним є те, що, розглядаючи пам'ятки матеріальної культури ранньої історії України, автори вказують на відомих дослідників та їхній внесок у вивчення вітчизняної історії. Це робить викладений матеріал жвавішим та виховує у молодих фахівців, чимало з яких у майбутньому стануть педагогами, шанобливе ставлення до своїх попередників.

Цілком виправданим вважаємо те велике значення, яке автори підручника приділяють становленню слов'ян. Використовуючи писемні історичні свідчення про них, розглядається це актуальне питання на конкретному археологічному матеріалі.

У IX ст. на велетенських просторах Східної Європи утворилася держава, яка в тогочасних вітчизняних та зарубіжних джерелах мала назву Русь. Цій могутній європейській державі, її економічному і культурному розвитку та історичній спадщині присвячено чи не найбільше праць. Цілком виправдано, що саме їй автори підручника приділяють найбільше уваги.

Зазвичай вітчизняні й зарубіжні підручники та посібники з археології обмежуються ранніми етапами феодалізму. Зокрема, українські підручники з цієї дисципліни в історичному розвитку закінчуються XIII ст. н. е., тобто татаро-мон-

гольською навалою на Русь та її наслідками. І.С. Винокур та Д.Я. Телегін у своєму підручнику значно розширили традиційні хронологічні межі, приділивши значну увагу пам'яткам середньовічної археології Півдня України та козацьких часів, яким присвячено окремі розділи праці.

Утім, зазначимо, що, бажаючи висвітлити археологічні пам'ятки та археологічні культури на території України якомога повніше, автори переважили підручник фактичним матеріалом. Тут фігурують такі культури та групи, як Кріш-Старчево, полгарська, баденська, почапська, Хлопіце-Веселе тощо. Ці культури займали невелику територію чи існували недовго. У будь-якому разі, вони не відіграли в історії України настільки вагомої ролі, щоб їх вивчали студенти, які щойно почали знайомитися з предметом. Студент першого курсу, на якому, згідно з навчальним планом, викладають «Основи археології», тільки-но закінчив школу, де такий предмет, як археологія, лише мимохідь згадували в курсі історії. Він не може протягом одного семестру запам'ятати сотні нових фактів та дат, власних назв, характеристику десятків культур, водночас вивчаючи інші предмети.

Проте слід враховувати, що підручник призначений для вивчення у вищих навчальних закладах на всій території України. У давні часи розвиток її історії був відмінним у степовій, лісостеповій та поліській зонах. У різні історичні періоди провідну роль відігравали ті чи інші центри економічного та культурного розвитку, де через об'єктивні причини відбувалися бурхливіші події. Тому справою викладача є ретельне вивчення історичного процесу загалом і, водночас, поглиблене — своєї місцевості на цьому широкому тлі. У такому разі підручник дає змогу детальніше вивчити історію рідного краю, і тут докладний виклад, на перший погляд, другорядних питань відіграє свою позитивну роль.

Для вивчення історії матеріальної культури дуже важливим є наочний матеріал, який у підручнику значно доповнено порівняно з попереднім виданням. Особливу увагу привертає велика кількість високоякісних кольорових ілюстрацій, які не лише є вкрай необхідними для студентів, а й свідчать про досконалу видавничу базу та високу культуру видання.

Сподіваємося, що підручник буде корисним і цікавим не лише викладачам та студентам, які починають поглиблено вивчати вітчизняну історію з її найдавніших періодів.

Одержано 06.04.2004

Ю.М. МАЛЄСВ